

ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΜΟΥ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΜΕ ΤΟΝ Ρ. DIENACH

(Ἡ συμπλήρωση σαραντατριῶν χρόνων) *

Τοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν
καὶ Ἀντιπροέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας

Ἐίπε μιὰ σύμπτωση τὸ ὅτι καὶ τὶς δυὸ φορές — μὲ μιὰ χρονικὴ ἀπόσταση εἰκοσιδυὸ χρόνων — στὸ Δεκέμβρη χρωστῶ τὸ χάρισμα τῆς τύχης νᾶχω τὰ χαρτιά τοῦ Dienach στὰ χέρια μου. Τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1922 ἔκανα τὴν προσωπικὴ γνωριμιὰ του. Καὶ τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1944, στὸ δρόμο τῆς καταφυγῆς μου πρὸς τὴν πλατεῖα Συντάγματος, εἶχα τὴν καλὴ ἰδέα νὰ πάρω μαζί μου τὸ μεγάλο δέμα μὲ τὰ χειρόγραφα τῆς μετάφρασης στὰ ἑλληνικά, κουβαλώντας το στοὺς ὤμους — μὲ τὴ μοναδικὴ συνοδεία τοῦ Δημήτρη Τσάκωνα ποὺ μὲ βοηθοῦσε — μαζί μὲ μιὰ χαρτοσακκούλα παξιμάδια, μὲ μιὰ κουβέρτα καὶ μὲ λίγες κονσέρβες, γιὰ κάμποσο δρόμο, ἀπ' τὴν τότε κατοικία μου τῆς ὁδοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς τὸ φιλικὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Θησέως, ὅπου ἐστεγάστηκα γιὰ ἓνα δεκαήμερο πάνω· κάτω.

Ἐίπε ἀλήθεια πὼς οἱ στρατιῶτες τοῦ Ἑλλάς, — ποὺ γιὰ κάμποσες βραδυές — ἀπ' τὶς ππραμονές τῶν Χριστουγέννων καὶ πέρα — μπαίνονθγαῖναν ἐλεύθερα στὸ γραφεῖο μου καὶ σ' ὀλόκληρο τὸ σπίτι — μπορεῖ νὰ μὴν εἶχανε δώσει προσοχὴ στὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ἂν τὸ εἶχα ἀφήσει. Ὅπως κι ἂν εἶναι, τὸ ἀντίθετο ἔγινε μὲ τὰ γραμμένα σὲ γερμανικὴ γλῶσσα χειρόγραφα τοῦ μεγάλου μου παλιοῦ φίλου, τὸ πρωτότυπο τοῦ «Ἡμερολογίου» του. Τοὺς φανήκανε ὑποπτα. Καὶ κάποιος ἀπ' τοὺς θαυματοφόρους τοὺς πῆρε τοὺς τρεῖς κείνους βαρεῖς «δοσίλογους» φακέλλους — «προσωρινὰ» εἶπε — νὰ τοὺς ἐλέγξει. Γυρίζοντας στὴν ὁδὸν Ἰουλιανοῦ, τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ 1945, δὲν τοὺς βρήκα πιά στὸ συρτάρι. Εἶχανε κάνει τὴ σύμπτυσή τους οἱ ἀντάρτες βορειότερα, συναπνομιζοντάς τους.

Ἰώρα, στὴ συμπλήρωση σαραντατριῶν χρόνων ἀπ' τὸν καιρὸ τῆς πρώτης μου συνάντησης μὲ τὸν Παῦλο Ἀμαδέο Dienach (1886 - 1924), κατέχει ἀπάλι ἐπίμονα τὴ σκέψη μου ὅλο τοῦτο τὸ μῆνα ἢ ὀλοζώντανη θύμηση τῆς μορφῆς τοῦ παλιοῦ μου κείνου δασκάλου στὰ γερμανικά, ποὺ ἢ γνωριμιὰ μου μ' αὐτὸν κι ἢ φιλία καὶ τὸ ἐνδιαφέρο ποὺ εἶχε δείξει γιὰ μένα, σταθῆκανε τόσο ἀποφασιστικὰ στὴν πορεία τῆς ὁλης μου ζωῆς. Ἀποφασιστικὰ μὲ τὸ ὠραιότερο κι ὕψηλότερο νόημα

* Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ φοιτητικὴ ζωή.

της ευεργετικής επίδρασης: Χάρη στις κατευθύνσεις που μου είχε χαράξει και χάρη στις άρχες και στις πεποιθήσεις — τις σχετικές με «δρόμους προσανατολισμού» σε σταδιοδρομία και σε πνευματικές επιδόσεις — με τις όποιες είχε κατορθώσει να μ' έμποτισει στη διάρκεια πολλών μηνών, μπόρεσε ο φτωχός από οικονομικά μέσα κι από υποστήριξη φοιτητής της νομικής κείνου του καιρού, ο όρφανέμενος το Γενάρη του 1923 από πατέρα, το δίχως κοινωνικές σχέσεις έπρχειωτόπουλο, το «στερημένο από προϋποθέσεις επιτυχίας», μπόρεσε να φτάσει κάμποσο ψηλότερα απ' ό,τι θά πίστευε κανένας πώς θά επιτρέπανε οι έμφυτες προδιαθέσεις του κι οι όροι της άρχικής του τοποθέτησης απ' τή μοίρα της ζωής.

Κατά έναν τρόπο «αυτοεξόριστος» κείνο τον καιρό ο Πάουλ Ντίναχ απ' τήν πατρίδα του τήν Έλβετία, κατατρεγμένος στήν αγάπη του, «τελευταίος απ' τήν πατρική του οικογένεια», έχοντας τή μόνωση για μοναδική του συντροφιά σε μιá ηλικία άκμης που μ' άλλες συνθήκες θά τούδινε δικαίωμα σε κάποια εύτυχία στή ζωή, αποζητώντας στήν κλασσική μας γή τή ήλιοφώς, που τόσο είχε λείψει απ' τόν ψυχικό του βίο, ο άξιος κείνος μ' παραγνωρισμένος «έκπαιδευτικός» με τήν ανεπανόρθωτα κλονισμένη υγεία, τδνοιωθε σά μιá μικρή εύτυχία να βρίσκει σε μένα έναν σύντροφο τής μοναξιάς του και να κάνει καλό σε κείνον που τόν αισθανόταν σάν τόν μικρότερο αδερφό του και τόν εκτιμούσε — μόνο και μόνο για τήν θεληματικότητά του τού άγωνιστή στή ζωή και για τήν «κοινή μοίρα τής όρφανίας» και για τό περιστατικό πώς δε θαρούμωνα τή συντροφιά του, καθώς οι άλλοι συνομήλικοι μου κείνης τής έποχής, κι ούτε με κούραζε ή άγνοιά του να μιλεί τή γλώσσα μας.

Μάταιη είχε σταθεί άλλως τε ή προσπάθειά μου «να τού βρω μαθήματα». Τους άθηνάιους συμφοιτητές δέν ήμουν σε θέση να τούς έπηρεάσω. Κι από τούς άλλους, τής ιδιαίτερης πατρίδας μου — που έμεναν έδω νοικιάζοντας φοιτητικά δωμάτια τó χειμώνα και περνούσανε τά καλοκαίρια στήν Εύβοια — έλάχιστοι είχανε ενδιαφέρο για γερμανικά. Ο Ντίναχ ήτανε ένα όνομα χωρίς άπήχηση για κείνους. Τελικά πέρασε άφανής απ' τήν πόλη μας σ' όλη τή χρονική διάρκεια τής έδω διαμονής του. Κείνο τον καιρό ο Κιζερίτσκι ήτανε ο «ιδεώδης δάσκαλος» για ιδιαίτερα μαθήματα στή γλώσσα τού Γκαίτε και τού Σίλλερ Παράλληλα με τήν γερμανική σχολή — τότε, θαρρώ, γειτονικά στόν Άγιο Νικόλαο, στά Πευκάνια — και με τις σχολές τής Χριστιανικής Άδελφότητας Νέων και τής φοιτητικής μας λέσχης, κείνος ήτανε που συγκέντρωνε τήν προτίμηση τού φοιτητικού κόσμου και γενικώτερα τής νεολαίας κείνης τής έποχής, χάρη στήν έξοχη, καθώς λέγανε, μέθοδό του και στή σωστή προφορά του.

Μάταια είχα προσπαθήσει. Στους στενούς μου φίλους — στόν Τάκη Άγγελή, τόν κατοπινό άξιο κρατικό λειτουργό και φανατικό πεζοπόρο κι όρειβάτη, στό Θανάση Μαντέκο, τόν ύστερότερα υγιεινολόγο — κατάλαβα πώς δέν έπρεπε να μιλήσω για δεύτερη φορά για τόν Ντίναχ. Στό Γιάννη Παπαζαχαρίου, στόν Κυριάκο Σπηλιόπουλο, στόν Φίλιππο Άγγελή, θάτανε μάταιο και να δοκιμάσω — κείνοι είχανε κιόλα τούς δασκάλους τους. Όσο για τούς συμπολίτες μου, ο Γιάννης Παπαδημητρίου, ο κατοπινός έξαίρετος αρχαιολόγος, ήρθε σε έξη ή έφτά μαθήματα, αν θυμούμαι καλά, κι ύστερα μ' έφησε μονάχους πάλι. Δέ μιτορούσε, λέει,

ν' ἀκούει τὸ δάσκαλό του νὰ προφέρει: Σέμμεριν ἀντὶς γιὰ Ζέμμεριν κι ἄλλα παρόμοια. Κι ὁ Ἀντρέας Κούκουζας, ὁ πρόωρα φευγάτος μας «προικισμένος» νέος ἐπιστήμονας τῆς φαρμακευτικῆς χημείας, πού ὕστερ' ἀπὸ λίγα χρόνια τὸν ἐχάσαμε ἀπὸ αὐτοκτονητικὸ δυστύχημα στὰ περίγυρα τῆς Λυών — ὅπου ἦτανε μαθητὴς τῆς ἐκεῖ στρατιωτικῆς φαρμακευτικῆς Σχολῆς — κείνος σ' ἓνα μονάχα μάθημα τοῦ Ντίναχ παραστάθηκε. Τὸ μεγάλο του πάθος ἦταν ἡ ἐπιστήμη του, ἡ προτίμησή του σὲ ξένες γλῶσσες ἦτανε τὰ γαλλικὰ κι ὁ μεγάλος του φόβος στὴ ζωὴ ἦτανε μήπως, ἀντὶ γιὰ ἐρευνητὴς, ἀναγκαστεῖ νὰ γενεῖ κάποτε ἐπαγγελματίας φαρμακοποιός.

Τὴν πιότερο ἀπροσδόκητη ἐπεξήγηση ἀρνητικῆς ἀπάντησης γιὰ τὰ μαθήματα τοῦ Ντίναχ μοῦ τὴν εἶχε δώσει, θυμοῦμαι, ἓνας μακεδὼνας σπουδαστὴς καὶ γνώριμὸς μου κείνου τοῦ καιροῦ, γόνος φανατικοῦ φιλελεύθερου γαιοκτήμονα: Πὼς «δὲν πάει νὰ διδαχτεῖ ἀπ' τὸ γυιὸ τῆς αὐστριακῆς». Λίγα χρόνια ὕστερ' ἀπ' τὸν ἐθνικὸ διχασμὸ τοῦ 1916 ὁ τρόπος τῆς σκέψης ἦτανε πάντα ἔντονα ἐμποτισμένος ἀπὸ χροιά πολιτικῆς ἀνάμεσα στοὺς φοιτητικὸς κύκλους τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1922. Καὶ στὴν κρίση τοῦ συναδέλφου μου ἡ στάση πού ἡ χώρα τῆς μητρικῆς οἰκογένειας τοῦ Ντίναχ εἶχε κρατήσῃ ἀπέναντι στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ λαοῦ μας στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἔπρεπε νὰ θραινῆ περισσότερο ἀπ' τ' ἀδιαμφισβήτητα προσωπικὰ φιλελληνικὰ αἰσθη-
ματα τοῦ δασκάλου μου.

Γιατὶ πραγματικὰ ὁ Ντίναχ ἦτανε ποτισμένος ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Θᾶθελε, λέει, ν' ἄχε γεννηθῆ ἀθηναῖος καὶ θεωροῦσε τὴν κλασσικὴ μας γῆ γιὰ δική του πατρίδα. Κι οὔτε ἔκανε ἄλλως τε τὴν παραμικρὴ διάκριση μέσα στὴν καρδιά του ἀναμεταξὺ γερμανοφώνων κι ἐλλήνων καὶ λατινογενῶν. Γι' αὐτὸν οἱ εὐρωπαῖοι λογίζονταν σὰ μιὰ μεγάλη οἰκογένεια, ἔτσι καθὼς εἶνε, λέει, συγκληρονόμοι τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ πνεύματος, «παιδιὰ κοινῆς πατρίδας», κοινωὶ τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας μὲ τὶς κατάβαθες ἐλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς καὶ λατινικῆς ρίζες, μέτοχοι κοινὸι τοῦ τρισένδοξου μεσογειακοῦ μας πολιτισμοῦ.

Κεῖνο τὸν καιρὸ κανένας δὲν ἤξερε γιὰ τὶς ἀπίστευτες ἐνορατικῆς ἰκανότη-
τες τοῦ Ντίναχ — οὔτε ἐγὼ ὁ ἴδιος. Μόνο θυμοῦμαι πὺ κάποια φορὰ ὁ Γιάννης Παπαδημητρίου ἔκανε τὴν παρατήρηση «γιὰ τὴν καταπληκτικὴ του μνήμη». Μοῦ ἦτανε γνωστὴ αὐτὴ ἡ ἐξαιρετικὴ δύναμη μνήμης τοῦ δασκάλου μου ἀπὸ κάμποσα προηγούμενα περιστατικὰ. Νέοι κι ἀπειροὶ καθὼς ἤμασταν, δὲν ξέραμε τίποτα ἄλλο νὰ ποῦμε — μονάχα τὸ θυμητικὸ του, πού ἦτανε «μοναδικό», μᾶς εἶχε κάνει βαθύτατη ἐντύπωση. Ὁ Ντίναχ ἀπόφευγε ἄλλως τε νὰ μιλεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ γιὰ τὰ ὅσα εἶχε περάσει πρὶν ἀπ' τὸν ἐρχομὸ του στὴν Ἑλλάδα. Ἔδινε ὅμως τὴν εἰκόνα πὼς μέσα σὲ κείνο τὸ ἀσθενικὸ κορμί, τὸ δοκιμασμένο ἀπ' τὴν ἀρρώστεια, φώλιαζε μιὰ ψυχὴ - φλόγα. Ἦτανε μέρες πὺ ἔμοιαζε ὄλος πνεῦμα. Θᾶλεγες πὼς ἡ χλωμάδα του κι ἡ ἀσκητικὴ κάμποσες φορὲς ὄψου του δὲν ἦτανε ἄλλο, παρὰ ἡ ὑποχώρηση τοῦ ἀδύναμου κείνου σωματικοῦ ὄργανου μπροστὰ στὴν ἰσχύ τῆς νοητικῆς καὶ ψυχικῆς ἰδιοσυγκρασίας, πὺ λὲς κι εἶχε τὴν τάση νὰ κάμπτει ὀλοένα πρὸς τὸ λιγώτερο ἀνθεκτικὸ κείνο περίβλημα. Ἦτανε ἡ ζωντανὴ διάφευση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ «γερός νοῦς μέσα σὲ γερὸ σῶμα».

Οί γενικώτερες πνευματικές του δυνατότητες είχανε σταθεί άλλως τε για μᾶς ἀπρόσιτες κι ἀστάθμητες κι ἄγνωστες ὡς τὸ τέλος. Ἦτανε ἓνα μυαλὸ σχετικᾶ μέτριο μὲ ἐντοπισμένους διαισθητικὲς καὶ προφητικὲς ἱκανότητες ἢ ἦτανε ἓνα πνεῦμα ἐξαιρετικὸ ; Ποιὸς ἦτανε στὴν πραγματικότητα ὁ βαθμὸς τῆς μόρφωσῆς του ; Δὲ θὰ μπορούσαμε τίποτα νὰ ποῦμε. Γιὰ τὴ μνήμη του μονάχα ξέραμε πὼς ἦτανε ἓνα «φαινόμενο», μὲ ἀπίθανη ἱκανότητα ἀποθησαύρισης. Καθὼς ἓνας ἀριθμομῆμονας στὶς μαθηματικὲς πράξεις, ἔτσι καὶ κείνος μὲ εἶχε, θυμοῦμαι, κάμποσες φερὲς καταπλήξει, σὲ ἄλλες σφαίρες ἀπομνημόνευσης — ὄχι σὲ ἀριθμοὺς — ἀπαγγέλλοντάς μου Schiller καὶ Dante στὸ πρωτότυπο καὶ Ibsen σὲ γερμανικῇ μετάφραση, μὲ ἀκρίβεια στὴν ἐντέλεια καὶ σ' ἔκταση τέτοια, πού ἔδειχνε κάθε φορά πὼς ἡ φωνή του κουραζότανε πολὺ πρωτίτερα ἀπ' τὴ μνήμη του. Τῆς τελευταίας αὐτῆς ἡ εὐχέρεια ἦτανε σχεδὸν ἀπεριόριστη.

Μόνο μιὰ φορά μοῦ εἶχε μιλήσει γιὰ τὶς δύο τοῦ ἀρρώστειες τοῦ 1917 καὶ τοῦ 1921 στὴ Ζυρίχη — συμπτώματα ληθαργικοῦ ὕπνου ἢ κάτι παρόμοιο κι ἀνάμεσα τοὺς ἓνα μεγάλο διάλειμμα, μιὰ χρονικὴ ἀπόσταση τεσσάρων χρόνων — ποτὲ ὅμως δὲν εἶχε κάνει σὲ κανέναν λόγῳ γιὰ τὸ σπανιώτατο καὶ θαυμαστὸ κείνο φαινόμενο παραψυχολογίας, πού ἦρθε καὶ δέθηκε στὴν πορεία τῆς ζωῆς του σὲ συνάρτηση μὲ τὴ δεύτερη ἐκδήλωση, κείνη πού εἶχε κρατήθει πολλοὺς μῆνες, ἀπ' τὸν Μάιο τοῦ 1921 ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1922. Ἐπιφυλακτικὸς, κλειστὸς στὸν ἑαυτὸ του, προσεχτικὸς στὶς ἐκφράσεις του καὶ πάντα του συγκρατημένος, δὲν εἶχε ποτὲ ἐξωτερικευτεῖ, δὲν εἶχε ποτὲ μιλήσει γι' αὐτὸ τὸ τελευταῖο. Κι οἱ ἔλθειτοῖ γίατροὶ τοῦ 1921 κι ὡς τὸ 1922 ἦτανε τὸ ἴδιο ἀνυποφίαστοι γι' αὐτό, ὅπως κι οἱ ἄνθρωποι τοῦ στενωτέρου περιβάλλοντός του στὴν πατρίδα του — ἀνὺποθέσει κανένας πὼς εἶχανε τότε θρεθεῖ φιλικὰ του πρόσωπα νὰ τὸν περιστοιχίζουσε, γιὰτὶ καθυπερδιπλὴ του οἰκογένεια δὲν εἶχε πιά κείνη τὴν ἐποχὴ.

Ἔτσι ἀφανῆς διάβηκε ἡ ζωὴ τοῦ Ντίναχ κι ἔτσι ἄγνωστος πέρασε ἀπ' τὴ σφαῖρα μας ὁ ἄνθρωπος «μὲ τὴ μοναδικὴ κι ἴσως ἀδευτέρωτη προσωπικὴ μοῖρα», ὁ ἄνθρωπος «μὲ τὴ διπλὴ ὑπαρξή», διπλὴ χάρη στὸν πλοῦτο καὶ στὸ περιεχόμενο τῶν ζωντανῶν ἐντυπώσεων, μὲ τὶς ὁποῖες βρέθηκε ξάφνου κατεχόμενο τὸ πνεῦμα του, ξυπνώντας σὰ μέσα τοῦ Μάη τοῦ 1922 στὸ κρεβάτι μιᾶς κλινικῆς. Θὰ τοῦ τὰ διάβαζε, φαίνεται, κάποιος ὄλα κείνα ὅσον καιρὸ ἦτανε κοιμισμένος — ἔτσι θᾶλεγε ἡ «θετικὴ» ἐπιστήμη — κι ἀσύνειδα τὸ θυμητικὸ του μπόρεσε καὶ τ' ἀπορρόφησε καὶ τᾶκανε χτῆμα του ὄλα κείνα τὰ ἐξαισία πράγματα. Δὲν ξέρω, ἴσως ἔτσι νᾶναι. Ἐνας πνευματιστὴς ἢ γενικώτερα ξένος πρὸς τὴν πραγματιστικὴ νοστροπία θᾶλεγε πὼς «ὄρισκότανε σ' ἐπικοινωνία μὲ τὸ «Ἰπερνοητὸ» ὄλον κείνο τὸν καιρὸ. Ὅπως κι ἂν εἶνε, ἐμφανίζει σὰ χειρόγραφά του ὁ Ντίναχ σὸν «ἐμπειρία» καὶ σὸν «βιώματα» ὀλόκληρη τὴ σειρά τῶν ἀπίστευτων κείνων περιστατικῶν. Ὅχι πὼς τοῦ τὰ εἶπανε οὔτε πὼς τοῦ τὰ εἶχανε διαβάσει, μὰ πὼς «τὰ ἔζησε». Μ' ἄλλα λόγια ὁ Ντίναχ σὰ συγγραφέας εἶναι ἓνας ἄλλος ἄνθρωπος, μὲ ἐκδηλώσεις, θᾶλεγε, ἀντίθετες ἀπὸ κείνες τοῦ Ντίναχ · συνομιλητῆ. Ὅσο ἐπιφυλακτικὸς καὶ κλεισμένος ἦτανε σὲ κάθε του προφορικὴ ἐξωτερικευση, ἄλλο τόσο αὐθόρμητα βλέπει κανένας ν' ἀνοίγει τὴν καρδιά του μέσα σὲ κείνα του τὰ χειρόγραφα, σ' ὄλη τὴν ἔκταση αὐτῶν τῶν τελευταίων.

Τις γνώμες του και τις οδηγίες του σὲ θέματα σπουδῶν και σὲ πορεία σταδιοδρομίας και γενικώτερα ζωῆς — τις παραινέσεις ὠριμώτερου φίλου και «μεγαλύτερου ἀδερφοῦ» — τις δεχόμενα δίχως πολλή συζήτηση ὅσο καιρὸ τὸν εἶχα κοντά μου. Θυμοῦμαι πού μου σταθήκανε κάμποσες φορές πολυτίμες, στὴν ἔλλειψη καθοδήγησης ἀπὸ πατέρα κι ἀπὸ πρεσβύτερους στενοὺς συγγενεῖς. Ὅταν ἐκεῖνος ἔφυγε ἀπ' τὴ ζωῆ, περνοῦσα τὰ ὅσα μου εἶχε πει ἀπ' τὴ δική μου κρίση, ὀλοένα και περισσότερο. Δὲ μ' ἐπηρέαζε πιά. Κι ἄλλως τε δὲν τήρησα ποτὲ κατὰ γράμμα τὰ ὅσα μου εἶχε πει. Δὲν τοῦ τὰ συζητοῦσα, μὰ δὲν τὰ τήρησα ποτὲ κατὰ γράμμα. Σὲ κείνον ὅμως χρωστῶ τὸ ὅτι ἀπαλλάχτηκα πολὺ νωρὶς ἀπὸ κάμποσους περισπασμοὺς κι ἐκδηλώσεις πολυπραγμοσύνης, πού θὰ μπορούσαν νὰ μου εἶχανε καθυστερήσει τις σπουδές μου. Δίχως νὰ χάσω τὴν ἱκανότητα νὰ ξεχώριζω τὴν καλῆς ποιότητος μουσική, ἔκανα ὅμως μὲ θεληματικότητα ἀραιότερες τις ἀκροάσεις μου συμφωνικῆς ὀρχήστρας ἀπ' τὸ ὑπερῶο — θάρρῶ στὸ «Ὀλύμπικ» κείνο τὸν καιρὸ — και παράτησα δριστικὰ τὰ ἀρχινισμένα μαθήματα θεωρίας στὸ Ὄδειο Ἀθηνῶν και τὸ σολφέζ μὲ τὸν Γιώργη Σκλάβο. Χωρὶς νὰ χάσω ὀλοτέλα τὴν ἐπαφή μου μὲ τὰ καλὰ φιλολογικὰ κείμενα, ἔρριξα ὅμως περισσότερο τὸ «βάρος μελέτης» στὰ νομικά μου, μιὰ κι εἶχα χαράξει πρὸς ἐκείνη τὴν κατεύθυνση τὴ γραμμὴ μου ἐπαγγελματικῶς προσανατολισμοῦ. Και χωρὶς ν' ἀφήσω ἔντελῶς τὴν πεζοπορία και τὴ σωματικὴ ἀσκηση, ἀραιώσα ὅμως πολὺ τις ὀλοήμερες ἐκδρομὲς κι ἀφιέρωνα κάμποσα κυριακάτικα πρωῖνά σὲ μελέτη γιὰ φροντιστηριακὲς ἀσκήσεις και γιὰ τμηματικὲς ἐξετάσεις.

Τις παραπέρα συστάσεις του δὲν τις προσδεχόμενα ἀτόφιος. Μοῦ εἶχανε ἀρέσει οἱ ἰδέες του γιὰ πίστη σὲ προσωπικὰ ἰδανικὰ στὴ ζωῆ και στὴ σταδιοδρομία, γι' αὐτοπεποίθηση, γιὰ «ἐμμονὴ στὸν τελικὸ σκοπὸ, στὴν ἐπιτυχία», γιὰ κατευθυντήριες κεντρικὲς γραμμὲς στὴν «ἠρωϊκὴ πορεία ζωῆς ἐνὸς νέου ἀνθρώπου πού νὰ διαθέτει πολὺ λίγα μέσα», γιὰ τὸ νόημα τοῦ ἠθικοῦ χρέους ἀπέναντι στὴν πατρικὴ οἰκογένεια και στὸ κοινωνικὸ σύνολο, κι ἀκόμα μοῦ εἶχανε ἀρέσει οἱ γενικώτερες ἀξιολογικὲς του πεποιθήσεις κι ἡ πίστη του σὲ πνευματικὲς κι ἠθικὲς ἀξίες. Δὲ μπορούσα ὅμως νὰ ἐπιδοκιμάσω πέρα γιὰ πέρα και τὴν κάπως ἀπόλυτη διάκριση πού συνήθιζε νὰ κάνει — «ἀξία» κι «ἀπαξία» στὰ πλαίσια τῆς φιλοσοφίας του γιὰ τὴ ζωῆ — ἀναμεταξὺ στὴν καθαρὴ πνευματικὴ δημιουργία ἀπ' τὴ μιὰ μεριά κι ἀπ' τὴν ἄλλη στὴν ἀσκηση λειτουργημάτων και γενικώτερα διοριστικοῦ ἔργου. Ἄν και δὲ μ' ἄφησαν ὀλοτέλα δίχως ἐπίδραση κι αὐτὲς οἱ τελευταῖες του ἰδέες, ἔβρισκα ὅμως πὼς εἶνε ἐφαρμόσιμες στὶς ὠριμότερες μονάχα ἡλικίες και πὼς δὲν πρέπει νὰ λέγονται σὲ νέους ἀνθρώπους. Δὲν ξεχνοῦσα πὼς ὁ Ἰδὸς ὁ Ντίναχ εἶχε μείνει ἀνεργὸς στὴ ζωῆ του και πὼς ἡ κυριώτερη αἰτία γι' αὐτὸ ἦταν αὐτὲς του οἱ πεποιθήσεις.

Ἄνάμεσα στ' ἄλλα καταφρονοῦσε κάθε προσδοκία ἀμοιβῆς γιὰ ἔργο πνευματικὸ και πίστευε πὼς «οἱ μεγάλοι ἀνεργοὶ τῆς ἱστορίας, κείνοι εἶνε πού εἶχανε χτίσει λίθο πρὸς λίθο στὸ διάβα τῶν χιλιόχρονων τὸ πνευματικὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ». Κι ἔφερνε και χίλια-δύο παραδείγματα, κάνοντας ἀρχὴ ἀπ' τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ στὴν ἀττικὴ γῆ — τὸ Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα — κι ὕστερα μιλώντας γιὰ τοὺς ρωμαίους και γιὰ τὴν Ἀναγέννηση και γιὰ τὸ δυτικὸ πνεῦμα — ἀνά-

μεσα σ' άλλους ανάφερε, θυμούμαι, τὸν Ρουσόω καὶ τὸν Τολστόη — καὶ μιὰ μέρα ἔφριξε μὲ τὴν ἰδέα πὼς ὁ Σουμπερτ λογουχάρη θὰ μπορούσε νάχε καταφέρει νὰ πάρει μιὰ πολὺ ἱκανοποιητικὰ ἀμειβόμενη θέση ἀρχιμουσικοῦ στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τῆς Βιέννης, ἀνταλλάσσοντας ἓνα μέρος τοῦ ἐξαίσιου δημιουργικοῦ του ἔργου μ' ἐπαγγελματικὴ ὀργανωτικὴ ἐνασχόληση καὶ θυσιάζοντας ἔτσι τὴν προίκισή του μὲ τὸ θεϊκὸ δῶρο τῆς ἀρμονίας.

Ἰδίως τὸν τρόμαξε ἡ ἀγγώδης μορφή τῆς ἐπιθετικῆς βιοπάλης τῆς ἐποχῆς του — μήπως καὶ τώρα, ὕστερ' ἀπὸ μισὸ σχεδὸν αἰῶνα, εἶναι καλύτερη ἢ κατάσταση; — ὁ «πυρετὸς ζωῆς» τῶν μπίζνεσμεν, οἱ «ἄροι τῆς νεώτερης ζωῆς» γενικώτερα, ποῦ δὲν ἀφήνουνε, λέει, ποτὲ περισσευούμενο καιρὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ αὐτοδιάθεση τοῦ ἐργαζόμενου ἀνθρώπου καὶ ποῦ ἀποκλείουνε κάθε δυνατότητα περισυλλογῆς καὶ αὐτοσυγκέντρωσης, «κάθε ἀνταπόκριση σὲ φωνὲς ἐσωτερικῆς ζωῆς καὶ σὲ κλήσεις ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐνὸς ἀξίου στοχαστῆ».

Σύμφωνα μὲ τὶς πεποιθήσεις τοῦ Ντίναχ, ἐπιτυχία ἀληθινὴ στὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἀξιολογικὰ μεστὴ σὲ περιεχόμενο — «ὄχι σ' ἔκταση» μού εἶχε πολλὰς φορές τονίσει — πνευματικὴ δημιουργία καὶ ἐν γένει κάθε ἄλλο παρὰ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπίπλευση καὶ διακρίση. «Μὴν ἐπιδιώξεις ποτέ», θυμούμαι, ποῦ μού ἔλεγε, «ποτὲ μὴν ἐπιδιώξεις ἐσὺ θέσεις καὶ λειτουργήματα, ἀλλὰ ν' ἀφήνεις νὰ σοῦ τὰ προτείνουσι καὶ νάχεις τὴ δύναμη ν' ἀρνεῖσαι κάποτε καὶ νὰ κάνεις ἐπιλογή. Μὴ γυρέψεις ποτὲ τίποτα ἀπὸ «ἐπιβραβεύσεις» ἢ ἀπὸ ἄλλης λογιῆς ἐκδηλώσεις κοινωνικῆς ἀναγνώρισης. Ἀφηνέ τες νάρχουνται μόνες τους. Ἀφροσιώσου στὸ δημιουργικὸ σου ἔργο, χωρὶς ν' ἀνεχτεῖς ποτὲ νὰ βάζεις τὸν ἑαυτὸ σου κάτω ἀπ' τὴν κρίση τῶν ἄλλων. Τὸ ἀντίθετο, γίνου ἀξίος νὰ τοὺς κρίνεις ἐσὺ».

Τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὰ νομικὰ καὶ ὕστερότερα γιὰ τὶς πολιτικὰς ἐπιστῆμες τὴν χρωστῶ στὸν Ντίναχ καὶ στὴν ἐπανειλημμένα ἐκδηλωμένη σὲ μένα πεποιθήσῃ του γιὰ τὴν ἀναγκαῖότητα μιᾶς μορφῆς σύνδεσης σχεδὸν συναισθηματικῆς τοῦ ἐπιστήμονα μὲ τὸν κλάδο ποῦ ἔχει διαλέξει. Τὸ ἴδιο, στὸν Ντίναχ χρωστῶ τὴν τόνωση τῆς ἔμφυτης κλίσης μου στὴν ἱστορία καὶ στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀσχετο ἀν οἱ ἰδέες μας στὰ περισσότερα σημεῖα δὲν ταιριάζανε καὶ ἀν ἐγὼ προσπάθησα μάταια κάμποσες φορές νὰ τὸν πείσω λ.χ. — ὅσο μού ἦτανε βολετὸ μὲ τὴ νεανικὴ μου ἀδαημοσύνη καὶ ἀφέλεια καὶ μὲ τὴν πολὺ περιωρισμένη μου ἱκανότητα χρήσης τῆς μητρικῆς του γλώσσας, στὸν προφορικὸ ἰδίως λόγῳ — νὰ τὸν πείσω γιὰ τὴ βασιμότητα τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς οὐμανιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἰσότητος ὅλων γενικὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀνεξάρτητα φυλῆς ἢ χρώματος, καὶ γιὰ τὸ λανθασμένο τῆς προκατάληψης γιὰ διακρίσεις φυλετικὰς καὶ γιὰ κατώτερες ἀπὸ φυσικοῦ τους φυλές. Γιατὶ ὁ ἡμέρος στὰ αἰσθήματα ἔλθετός, ὅσο καὶ ἀν τὸ παραμικρὸ στὶς ἰδέες του δὲν προσιωνιζότανε τὶς ρατσιστικὰς θεωρίαις τῆς ὕστερ' ἀπὸ λίγα χρόνια ἀγριότητος, ἔτρεφε ὅμως γιὰ τοὺς λαοὺς τῆς λευκῆς φυλῆς — σχεδὸν πέρα γιὰ πέρα γιὰ τοὺς λαοὺς τῆς φυλῆς αὐτῆς, ὄχι γιὰ τοὺς «καθαροκαίμους ἄριους» μονάχα — φανερὸ θυμωσμὸ καὶ ἓνα εἶδος «προτίμηση» καὶ πίστη στὰ ἱστορικὰ τους πεπρωμένα. Μιλοῦσε γιὰ τὸ «ἔκκλημα τοῦ πολιτισμοῦ» ἀπ' τὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου, ἀπ' τὴν Αἴγυπτο καὶ ἀπ' τὴν Κρήτη καὶ ἀπ' τὴν ἰωνικὴ Μικρασία καὶ ἀπ' τὶς αἰολικὰς ἀποικίαις καὶ ἀπ'

την κάτω Ἰταλία κι ἀπ' τὴν κυρίως Ἑλλάδα κι ἀπ' τὴν Γαλιλαία, γιὰ τὸ ἀπλωμὰ του στὴν Εὐρώπη, γιὰ τοὺς ρωμαίους, γιὰ τοὺς λαοὺς τοῦ βορρᾶ, γιὰ τὴν Ἀναγέννηση, γιὰ τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ καὶ φαίνότανε σὺν μέσῳ σὲ μιὰ ἔμπνευση κείνες τὶς ὥρες.

Ἄλλόκοτος ὁμως «προφήτης» ὁ δάσκαλος. Οἱ ἐνορατικές του ἱκανότητες περιορίζονταν πάντα τοὺς στὰ γενικά — εἶτε στὰ κοντινὰ μελλοντικά εἶτε στ' ἄλλα τῆς μεγάλης χρονικῆς ἀπόστασης, τῆς μακρινῆς κείνης ἐποχῆς ποῦ ἐξιστορεῖ πὼς τὴν «εἶδε» καὶ πὼς τὴν «ἔζησε» — μὲ τόση μονομέρεια στὰ γενικά, ὥστε ἦτανε ἀδύναμος νὰ πεῖ τὸ παραμικρὸ γιὰ τὴν παραπέρα πορεία τῆς ζωῆς τῶν πιὸ κοντινῶν του προσώπων. Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο μιὰ ἀπλὴ νεοφώτιστη τσιγγάνα χαρτομάντισσα θὰ μπορούσε μιὰ χαρὰ νὰ τὸν συναγωνιστεῖ καὶ νὰ τὸν παραβγεῖ. Ἔτσι καὶ γιὰ τὶς δεκαετηρίδες — ποῦ ἔρχονταν — τῆς δικῆς μου προσωπικῆς μοίρας, γιὰ τὰ χρόνια ποῦ κοντοζυγώνανε τῆς δικῆς μου ἀτομικῆς ζωῆς, δὲν εἶχε μπορέσει τίποτα τὸ συγκεκριμένο νὰ μοῦ πεῖ. Στὶς ἀπευθυνόμενες προσωπικά σὲ μένα παραινέσεις του νᾶχω ὑστερώτερα τὴ δύναμη ν' ἀφήσω ἐγκαιρὰ κάθε ἀσκηση διοικητικῆς ἐξουσίας ἢ ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος καὶ ν' ἀφιερῶθῶ ἀποκλειστικά σ' ἔργο καθαρῆς πνευματικῆς δημιουργίας, εἶχε ὅπ' ὄψη του — ἀκαθόριστα καὶ διαζευκτικά — στὴν ἀποφατικὴ πλευρὰ τῆς σύστασής του εἶτε λειτούργημα πολιτικῆς δικαιοσύνης εἶτε ἀσκηση δικηγορίας καὶ στὴ θετικὴ τῆς ὄψη νοοῦσε τὴν ἐπιστημονικὴν στὰ νομικά ἔρευνα — χωρὶς κανένα καθορισμὸ ἐιδικώτερου κλάδου — καὶ τὴ συγγραφικὴ ἐργασία. Στὶς ὁδηγίες του νὰ μὴ βάζω ποτὲ τὸν ἑαυτὸ μου κάτω ἀπ' τὴν κρίση τῶν ἄλλων εἶχε τὴ σκέψη του σὲ συλλόγους ἐπαγγελματικῶν ἢ σὲ κλαδικὰς ἐνώσεις καὶ στὶς συλλογικὰς τοὺς διοικητικὰς. Γιὰ κείνον δὲν ἤμουνα ὁ μελλοντικὸς λειτουργὸς τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης οὔτε ὁ καθηγητὴς Σχολῆς πολιτικῶν ἐπιστημῶν — δὲν ἤξερε τίποτα γι' αὐτὰ νὰ πεῖ — ἀλλὰ γενικά κι ἀκαθόριστα ὁ νομικός. Ὅλο κι ὅλο ὅ,τι ἤξερε ἀπ' τὶς σπουδὲς μου κείνου τοῦ καιροῦ, ποῦ μοῦδινε τὰ μαθήματα τῆς γλώσσας μὲ τὴν προφορὰ τοῦ διεννέζου.

Κάθε πρόγνωση καὶ πρόρρηση μελλοντικῶν περιστατικῶν, κάθε πέρα ἀπ' τὶς αἰσθήσεις ἀντίληψη, ἦτανε ἀνέφικτες γι' αὐτὸν κι ἔμειναν γιὰ πάντα τοῦ ἀνέφικτες προκειμένου γι' ἀτομικὰς περιπτώσεις. Καὶ μ' ἐξαιρετικὴ ἄλλως τε δυσχέρεια ἐξωτερικεύονταν κείνες στὸν προφορικὸ τὸν λόγῳ κάθε φορὰ ποῦ τὸ ἀντικείμενο ἦτανε οἱ προσεχεῖς ἐξελίξεις ζωῆς κοινωνικῶν ομάδων ἢ λαῶν καὶ γενικώτερη ἢ ἐπιχείμενη πολιτιστικὴ πορεία. Στὰ κατάλοιπά του ὁμως χειρόγραφα καταδείχεται σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο θέμα ἕνας ἀληθινὸς χεῖμαρρος πιστῆς καὶ συγκεκριμένης κι ἐπαληθευμένης — ὡς τὰ τῶρα τοῦλάχιστο, γιὰ μισὸ σχεδὸν αἰῶνα — ἀφήγησης. Μιὰς ἀφήγησης τόσο συναρπαστικῆς καὶ τόσο λεπτόλογα περιγραφικῆς, ποῦ θάλεγε κανένας πὼς τὰ κατάλοιπα τοῦ ἔλθετο «μύστη» ἐπέχουσε θέση μιᾶς «συνεχιζόμενης γιὰ πολύμακρα χρονικά διαστήματα ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ στὴν εὐρωπαϊκὴν μας ἡπειρο», καθὼς εἶχανε πεῖ γι' αὐτὰ, ὅχι δλότελα ἄδικα, δύο ἢ τρία ἀξία πρόσωπα ποῦ εἶχανε τύχει νὰ διαβάσουνε τὰ χειρόγραφα τὸν καιρὸ τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου καὶ τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς τῆς χώρας μας, τότε ποῦ ὁ τρόπος ζωῆς μᾶς ἄφηνε ἀκόμα χρονικά περιθώρια διαθέσιμα

για ἀνάγνωση. Στὰ χειρόγραφα κείνα ὁ Πάουλ Ἀμαντέους Ντίναχ καταδείχεται ὡς «παρὰ γινώσκων», ὁ «προφήτης», ὁ «μυημένος», ὁ «μνήμονας», ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ μοναδικὴ καὶ ἀδευτέρωτη μοῖρα προσωπικῆς ζωῆς, τὸ «φαινόμενο» στὴν παραψυχολογία, ποὺ ἀφοῦ «τοῦ ἔλαχε νὰ βρεθεῖ ξάφνου στὰ πολὺ μακρινὰ κείνα χρόνια καὶ νὰ τὰ δεῖ καὶ νὰ τὰ ζῆσει», εἶναι σύγκαιρα σὲ θέση «νὰ κατέχει καὶ τὰ ἐνδιάμεσα», γιὰ τοῦτο ἔγινε μπορετὸ «νὰ τὰ διαβάσει αὐτὰ τὰ ἐνδιάμεσα σὲ βιβλία ἱστορίας».

Ἄν ὁ Ντίναχ ἀκολουθοῦσε καὶ στὴ διατύπωση τοῦ τίτλου τῶν χαρτιῶν τοῦ τῆ χαρακτηριστικῆ τοῦ κείνη λυρικῆ διάθεσης, ποὺ μ' αὐτὴν εἶναι ἐμποτισμένα τὰ κείμενά του σὲ σημαντικὴ τους ἔκταση, θάπρεπε νὰ τιτλοφορήσει τὰ χειρόγραφα «ἢ ἀληθινὴ ἱστορία δυὸ πιστῶν μέσ' ἀπ' τοὺς αἰῶνες ἐραστῶν» ἢ «τὸ βιβλίο τῆς ζωῆς γιὰ νέους καὶ γιὰ νέες» ἢ «τὸ χρονικὸ τῆς αἰώνιας ζωῆς καὶ τῆς αἰώνιας νιότης» ἢ κάτι τέτοιο. Προτίμησε ὅμως ἕναν τίτλο πολὺ πιὸ πεζὸ — «...ελίδες ἡμερολογίου» — ποὺ ἐλάχιστα προδίνει τὴν κεντρικὴ τοῦ θέσης, ὅτι «τὸ εἶδε» καὶ «τὸ ἔζησε», πῶς ἡ βιολογικὴ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος εἶνε τὰ ἐπιφανή-μενα καὶ πῶς νικητρία καταδείχεται τελικὰ ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη καὶ ἡ αἰώνια πνευματικὴ ζωὴ. Ἕνας ἄλλος τρόπος θάτανε νὰ βάλει κανένας γιὰ τίτλο τὸ τοπωνύμιον Rosendal ἢ μὲ ἄλλη γραφὴ Rosendhal, ποὺ εἶνε ἡ ὀνομασία τῆς πολιτείας - θρύλου κείνων τῶν καιρῶν ποὺ καταπιάνεται νὰ ἱστορήσει, ἡ γιγάντια πνευματικὴ πρωτεύουσα — σ' ὀλίγη τὴν ὁδὸ γίγειο — τῆς ἐποχῆς τῆς ἀφήγησης, «ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμηνικῆς κοινοπολιτείας», κείνη ποὺ θὰ εἶνε γιὰ τίς φυλὰς ποὺ μπορέσανε νὰ ἐπιζήσουν «ἢ πόλη ἢ ἱερὴ», ὅτι ἦτανε πάνω κάτω ἡ Λάσσα γιὰ τοὺς Θιβετανοὺς ἢ ἡ Μεδίνα γιὰ τοὺς πιστοὺς τοῦ ἰσλάμ. Μὰ ὁ Ντίναχ προτίμησε αὐτὸν τὸν ἀπλὸ τίτλο: «Σελίδες ἡμερολογίου».

Δὲν τοῦ στάθηκε δύσκολο νὰ μοῦ ἀποσπάσει τὴν ὑπόσχεση ν' ἀφοσιωθῶ στὴ μνήμη του καὶ στὰ χαρτιά του. Τοῦφτανε νὰ μοῦ διαβάσει κάμποσες σελίδες ἀπ' αὐτά. Ἦξερε ἀπὸ πρωτῆτερα καλὰ τὴν ἐντύπωση ποὺ θὰ ἔκαναν οἱ σελίδες αὐτὲς σ' ἕναν ἀναγνώστη νέο καὶ μὲ κάποια μὀρφωση καὶ ποὺ νάχει ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ μελλοντικὴ πορεία τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ γιὰ τὰ ἱστορικὰ τους πεπρωμένα. Ἡ πνευματικὴ μου δίψα καὶ ἡ λαχτάρια τῆς ψυχῆς μου ν' ἀποχτήσω τὸ μεγάλο κείνο δέμα μὲ τὰ χειρόγραφα, νὰ τᾶχω δικὰ μου, νὰ τὰ κάνω χτήμα μου, ἦτανε ἀπὸ κείνη τὴν ἡμέρα ἀνώτερες ἀπὸ κάθε περιγραφή. Θὰ μποροῦσε κανένας, ποὺ λέει ὁ λόγος, νὰ πουλήσει ἀκόμα καὶ τὴν ψυχὴν του στὸ διάβολο, γιὰ νάχει ἀποκλειστικὰ δική του μιὰ τέτοιας λογῆς ἀφήγηση. Κι αὐτὸ ὄχι ἐξ αἰτίας τοῦ στυλ ἢ τῆς ἀνύπαρκτης φιλολογικῆς τῆς ἀξίας, ἀλλὰ μονάχα ἐξ αἰτίας τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ξετυλίγεται τὸ ἱστορημα.

Πόσες καὶ πόσες φορὲς δὲν ἔχει ἔρθει ἡ ὄψη τοῦ μακρινοῦ φίλου καὶ δασκάλου νὰ μὲ βρεῖ στὸν ὕπνο μου... Στὶς ἀποφασιστικὰς ἰδίως «καμπὲς» τῆς δικῆς μου ἀνοδικῆς σταδιοδρομίας, στὶς καλὰς ὥρες τῆς «τυχερῆς ζωῆς» τοῦ ἀλλοτινοῦ τοῦ «νέου συντρόφου», τοῦ μαθητῆ του, τὸ θλιμμένο ἀνάβλεμμα ἐκείνου — τοῦ ἀδικημένου ἀπ' τὴ ζωὴ, τοῦ στερημένου, τοῦ ἀποτυχημένου — ἐρχότανε νὰ μὲ βρεῖ. Καὶ τὸν ἐνυπνιαζόμουναι ἔτσι καθὼς τὸν εἶχα ἰδεῖ κάμποσες φορὲς καὶ τὸν καιρὸ ποὺ ζοῦσε, μὲ τὴν κατῆφεια στὴ χλωμὴ μορφή, μὲ τὴν ἀπόλυτη σιγὴ στὰ κλει-

στά χείλη, με τὴ λυπημένη ματιά, σὰν ἓνα εἶδος βουδῆ κι ἐπίμονη ὑπόμνηση γιὰ «τὸ δικό του» πὺ κατέχω. . . Ἐνας πνευματιστὴς θάλεγε πὺς ἔρχεται ἡ ἀσάρκη ἀτομικότητα τοῦ παλιοῦ μου δασκάλου, ἡ ἴδια του ἡ προσωπικότητα, πὺ ἔχει πάντα μιὰν «ἀληθινὴν» πνευματικὴν ὑπόσταση, πὺς ἔρχεται νὰ μὲ βρεῖ στά θνεῖρα, πὺ εἶναι γιὰ κάθε ἀνθρώπο στιγμὲς ζωῆς πλουσιώτερης· σὲ ψυχικὲς λειτουργίες. Ὅμως ἐμεῖς, τὸ ἀντίθετο, ἐμεῖς οἱ ἀνθρώποι τῆς «θετικῆς» ἐπιστήμης καὶ τῆς «γνωστικῆς» σκέψης, ἐρμηνεύουμε διαφορητικὰ αὐτὸ τὸ θνεῖρεμα: Πὺς εἶνε οἱ προσωποποιημένες τύψεις κείνου πὺ ἦτανε γραφτὸ νὰ ἐπιζήσῃε πολλές δεκάδες χρόνια καὶ πὺ εἶχε βαρὺ ἠθικὸ χρέος νὰ μὴ τὸν ἔχει ξεχάσει, νὰ μὴ ἔχει ξεχάσει πόσα τοῦ χρωστᾷ.

Ἡ προσωπικὴ μοῖρα τοῦ Ντίναχ κι ἡ ἀληθινὴ του ἱστορία καὶ τὸ σπάνιο φαινόμενο μεταψυχικῆς, πὺ εἶχε συνθεθεῖ με μιὰ φάση τῆς ζωῆς του — ἔως τὰ μέσα Μαῖου τοῦ 1922 — κάνει τὸν κάθε στοχαζόμενο ἀνθρώπο ν' ἀναρωτιέται μαζί με τόσα ἄλλα μας φλογερὰ ἀναρωτήματα γιὰ τὸν κόσμο καὶ γιὰ τὸν ἀνθρώπο καὶ γιὰ τὸ βαθὺ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ γιὰ τοὺς «τελικούς σκοπούς» καὶ γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν θντων — γιὰ τὸ μεγάλο μυστικὸ πὺ μᾶς περιστοιχίζει — τὸν κάνει ν' ἀναρωτιέται μὴν εἶνε τάχα πλανεμένη, «ὑποκειμενικὴ» μονάχα, κι ἡ ἀνθρώπινη ἀντίληψη γιὰ τὴν ὕψὴ τοῦ χρόνου.

Τὸ τί εἶναι χρόνος γιὰ τὸν ἀνθρώπο — δέκτη με τίς περιωρισμένες πνευματικὲς ἱκανότητες — τὴ νόηση, τίς αἰσθήσεις, τὴν «ὀρθολογικὴν» σύλληψη τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος — τὸ τί εἶνε χρόνος σὰ λογικὴ κι α priori δοσμένη ἀπ' τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα ἔννοια, αὐτὸ τὸ ξέρουμε: Εἶνε ὁ εὐθυγραμμισμένος χρόνος, με τὸ χτές, τὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο, ὁ χρόνος ἔτσι ὅπως τὸν γνωρίζουμε, με τὴν ὀρθολογικὰ συλλαμβανόμενη γραμμικὴ του ροή, πὺ τόσο ἀδιαμφισβήτητο φαίνεται σὲ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους τὸ κύρος της. Αὐτὸς εἶναι ὁ χρόνος γιὰ τὰ μέτρα τὰ ἀνθρώπινα, γιὰ τίς ἀνθρώπινες πνευματικὲς «δυνατότητες συλλήψεως».

Συμπίπτει ὅμως τὸ «ἀνθρώπινον» αὐτὸ νόημα τοῦ χρόνου καὶ με τὴν «ἐξ ἀντικειμένου» ὕψὴ του, τὴν ἀνεξάρτητη ἀπ' τίς νοητικὲς ἱκανότητες — τίς ἀδύναμες, τίς πεπερασμένες — ἑνὸς συγκεκριμένου βιολογικοῦ εἶδους, πὺ ἡ Μοῖρα τὸ ἔχει τάξει: νὰ βλέπει νὰ κυλοῦνε τὰ χιλιόχρονα τῆς ζήσης του πάνω σὲ κάποιον ἀπόμειρο μικρὸ πλανήτη, ἀσήμαντο ἀνάμεσα σὰ δισεκατομμύρια τίς σφαῖρες τοῦρανοῦ: Ὁ χρόνος στὴν ἐξ ἀντικειμένου οὐσία του, στὴν «ἀληθινὴν» δομὴ του, μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰναι κάτι διαφορητικὸ ἀπ' τίς δικὲς μας «ἀνθρωπομορφικὲς» συλλήψεις γι' αὐτόν. Μπορεῖ π.χ. νὰναι κάτι τὸ «παντοτεῖνὰ παρόν», κάτι ἀπροσπέλαστο στὴν ἀνθρώπινη νόηση, κάτι ἀπρόσιτο κι ἀνέφικτο στὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὸ συλλάβει. Κι ἀλήθεια, ὑπάρχουνε σπανιώτατες περιπτώσεις, ὅπου τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου «διασκελίζει» τοὺς ταγμένους σ' αὐτὸ ἀπ' τὴ βιολογικὴ του μοῖρα φραγμούς» κι ὑπερβαίνει «τ' ἀνθρώπινὰ μέτρα» τοῦ πνευματικοῦ του βίου κι ἔχει τρόπους ἀντίληψης ἔξω ἀπ' τίς αἰσθήσεις, διαίσθηση τοῦ Ὑπερβατικοῦ, πρόσρρηση μέλλοντος, χίλιες-δὺδ ἱκανότητες «παραγνωστικὲς», πάνω ἀπ' τὸν ὀρθὸ λόγο, ἔξω ἀπ' τοὺς καθιερωμένους τύπους πνευματικῶν δυνατοτήτων.

Ὅμως ὁ Ντίναχ, ὅσο κι ἂν τοῦλαχε ἀπ' τὸ γραφτὸ τῆς ζωῆς του νὰ προτρέξει τὸ πνεῦμα του — ἔτσι σὲ μεγάλη ἀπόσταση — τὴ ροὴ τοῦ χρόνου, ὅσο κι

ἀν τοῦ στάθηκε κάποτε στὰ 1921 καὶ στὰ 1922 δοσμένο ἀπ' τὴ μοῖρα νὰ γενεῖ ἱκανὸς νὰ «ἰδεῖ» καὶ νὰ «ζήσει» τὰ μελλοντικὰ σὰν ἱστορημένα, ἱστορικὸς ὅμως δὲν εἶνε. Ἡ ἐμπειρία του εἶναι «οἱ ἐξωτερικὲς ἐντυπώσεις ἑνὸς ἀνθρώπου ἀπλοῦ, ἑνὸς ταξιδιώτη ἀφηγητῆ» καὶ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μετὰ τὴ «μέθοδο» τοῦ ὄριμου ἐπιστήμονα ἐρευνητῆ, μετὰ τὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ ἱστορικοῦ, μετὰ τὴ βαθιὰ περίσκεψη τοῦ παλίου «γνώστη τῶν πραγμάτων», μετὰ τὴν παρατηρητικότητά τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, μετὰ ὅλα ὅσα συγχροτοῦνε τὶς βασικὰς προϋποθέσεις ἐρευνητικῆς ἐργασίας ἑνὸς ἀξίου ἱστοριογράφου.

Ὁ Πάουλ Ντίναχ εἶνε πῶτερο ὁ περιηγητῆς Παυσανίας τῶν καιρῶν ποὺ ἀφηγεῖται, παρὰ ὁ Θουκυδίδης τῆς ἴδιας κείνης ἐποχῆς. Πνεῦμα ἀνήσυχο καὶ φιλαπόδημο — ἐξὸν ἀν «τὸν πηγαίνανε» παντοῦ τὸν ξένο καὶ ἀλλόκοσμο ταξιδιώτη, χωρὶς νὰ νιάζονται γιὰ τὶς προτιμήσεις του — ταξιδεῦει, μετὰ ἀφετηρία τὴ θόρεια Ἰταλία, σ' ὀλίγηρην τὴν κεντρικὴ καὶ τὴ θόρεια καὶ τὴ δυτικὴ καὶ τὴ μεσογειακὴ Εὐρώπη τῶν χρόνων ποὺ ἱστορεῖ καὶ καταλήγει εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Ἑλβετία. Διαθέτοντας μίαν ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴν περιγραφικὴν γραφίδα, εἰκονίζει τὰ ὅσα βλέπει μονάχα καὶ τοὺς δίνει μίαν μορφή, «ταξιδιωτικῆς πεζογραφίας» — ὅχι βαθύτερης ἐρευνας — χωρὶς καὶ νὰ μπορεῖ νὰ τὰ συστηματοποιεῖ καὶ νὰ τὰ κρίνει, γιὰ τὸ τοῦ λείπουν οἱ προϋποθέσεις γι' αὐτὸ τὸ τελευταῖο: Ἡ βίωσις τῶν καιρῶν ποὺ εἶχαν μεσολαβήσει. Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ καθαυτὰ, τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, τὰ «φαινόμενα», τὰ ἀφηγεῖται καλὰ καὶ ἐντυπωσιάζεται ἀπ' ὅσα βλέπει καὶ εἶναι φανερὴ ἢ προσπάθειά του πιστότητας στὶς περιγραφάς του. Μένει ὅμως πάντα «ὁ ἀνθρώπος τῶν δικῶν μας καιρῶν», ὁ σὰν ἀπὸ ἕνα θαῦμα μεταφερμένος ξαφνικὰ στὰ μακρινὰ κείνα χρόνια, καὶ ὀλίγηρος ὁ ἐσωτερικὸς του κόσμος εἶναι κατ' ἀνάγκην ξένος πρὸς ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐξαισία πράγματα ποὺ βλέπει γύρω του. Τὸ περιβάλλον τοῦ εἶναι ξένο. Οἱ ἄνθρωποι τὸ ἴδιο. «Δὲν εἶνε δικός τους, δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ γενεῖ δικός τους». Δὲ μπορεῖ νὰ κάνει ἀλλιῶς, παρὰ νὰ μᾶς δίνει τὴν ἐξωτερικὴν μονάχα ὄψιν τῶν πραγμάτων. Γιὰ τὴν ἔλλειψιν ἀγωγῆς καὶ παιδείας καὶ παράδοσης μέσα του, τὸ «κενὸ σὲ ἱστορικὴ συνέχεια καὶ σὲ συνοχὴ πορείας κοινωνικοῦ βίου καὶ σὲ βαθύτερη γνώσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν αἰτίων τους ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ» — τὴ βασικὴ αὐτὴ ἔλλειψιν — κανεὸς εἶδος φαινόμενο παραψυχολογίας, μετὰ ὀδηγήποτε ἀδρόσυνην, δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ τὴν ἀναπληρώσει.